

Szófejtések

305. Mennyi a bizonyító ereje a FU **empä* 'Wasser o.ä.' alapalaknak?

H. Katz, Zum Flußnamen *Ob* (Specimena Sibirica III. Pécs 1990. 93–95) című cikke végén közli etimológiai kísérletének sűrített összefoglalását: „frühurar. (Nom.-Akk.) **émb^hʰs* (> ai. *ám^bhas*- 'Wasser, Flut') → fiigr. **empä* 'Wasser o.ä.' > sy. *ob* 'Fluß (z.B. Ob)', ung. *eb-* in *ebes* 'sumpfig, sumpfige Wiese', ostj. *emp-* in KoP *emp-jux* 'Pappel' < 'Sumpfb Baum' ” (94).

A dolgozat elolvasása után a finnugrisztikában nem vagy kevésbé jártos olvasóban az a benyomás támadhat, hogy itt egy jól megalapozott, biztos etimológiával van dolga. Hiszen ha a formális metodikai szempontokat nézzük, akkor a szófejtés ellen aligha emelhetnénk kifogást. Hogy a nyelvi tények mást vallanak, az a tények baja — mondhatná valaki. Az egyetlen realitás az idg. adatok (ai. *ám^bhas* 'Wasser, Flut' stb.) megléte és következőképp az idg. **émb^hes*- > ősarja (Nom.-Akk.) **émb^hs* rekonstrukció valószínűsége. A korai ősarja **émb^hs* alapján kikövetkeztetett FU **empä* replika folytatónak tartott szavak státusa azonban felette ingatag.

A m. *eb-*: *ebes* adatoltsága nagyon gyér: csupán a régi nyelvben és egyes keleti nyelvjárásokban van meg: R *ebes* 'paludosus; sumpfig' (Oklsz.); N *ebes* 'bozótos, zombékos, mocsaras rétság' (Bars vm., Hont vm., ÚMTSz.); (Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár) *ebes* '?mocsaras; sumpfig'. Földrajzi névként: *Ebes* (Kiss, FNSz.). Az Oklsz. adatai egytől-egyik földrajzi nevek. Az *eb-*: *ebes* közszóji jelentése elmosódott, a 'vizenyős, mocsaras rét; wässerige, sumpfige Wiese' a gyakoribb földrajzi nevekből való elvonásnak látszik. Következtetésünk: a m. *ebes* finnugor kori volta a szűk nyelvjárási elterjedtség és a bizonytalan jelentés miatt aligha jöhet szóba.

Ami a Katz által feltett FU **empä* bizonyításába bevont osztj. KoP *emp-jux* 'Pappel' (*jux* 'Baum') szót illeti, teljesen indokolt a DEWOS (101–102) kételkedése a szó ősi voltával, illetőleg egyáltalán meglétével kapcsolatban: „Deskriptive Variation zu Normalwort *remp-jux*.” Vö. KoP *remp* 'Pappelrinde', DN KoP C *remp-jux* 'Pappel, Schwarzpappel' (1272).

Schulze, *Der Wortparallelismus als ein Stilmittel...* (Szeged 1988) című könyvére való hivatkozás félrevezető: a 90kk. lapokon olyan abszolút szinonimák tárgyalatnak, amelyek mind önállóan létező szavak, a 110kk. lapokon pedig az ismeretlen, illetőleg bizonytalan jelentésű párhuzamos szavakról van szó, amelyek körébe tartozik az *emp-jux* is.

Marad végül a zürj. *ob* szócska, melynek önálló jelentése ma 'heftiges Schneegestöber, aus Schnee schmelzendes Wasser', ez a szó van meg továbbá az *ob-va* 'ein rechter Nebenfluß der Kama', *ob-ju* 'ein Nebenfluß der Višera' folyónevekben, valamint az *Ob* folyó nevében is (vö. Rédei: NyK 88: 208). A m. *eb-*: *ebes* és az osztj. *emp* elhárítása után a zürj. *ob* egymagában nagyon gyenge bizonyíték egy korai ósárja eredetű FU **empā* alapalak feltevéséhez. Én a zürjén szót egy középiráni **āb* 'víz; Wasser' (vö. av. *āp-*, *ap*, pehl. *āb*, újperzsa *āb*) alakból való korai óspermi átvételnek magyaráztam (i.h.), de elvégre lehet a szó óírániból való kölcsönzés is. A zürjén szóban ósíráni/középiráni **a*/**ā* → korai óspermi **a* > óspermi **ǝ* > zürj. *o* hangváltozás ment vébe, miként az eredeti szavakban számos esetben. Katz megjegyzése („Rédeis Hinweis auf RÉDEI, ZIUS 34, ist ein Fehlzitat, einschlägig ist ib. 35”) hajszállhasogatás: hivatkozásom ui. a 34. lapon kezdődő és a 35. lapon folytatódó hangtani fejtegetésekre vonatkozik.

Végezetül: a Katz által tárgyalt magyar és osztják szót — miként erre Katz hivatkozik is — először N. Sebestyén I. (NyK 52: 316) vetette egybe egymással. A későbbi etimológiai irodalom (MSzFE, TESz., UEW) ezt az egyeztetést a nyilvánvaló nehézségek miatt nem fogadta el.

306. Vogul *tonätél* 'azután; dann'

Az osztj. (DEWO 1492) V *tít*, Ni. Serk. Kaz. Szin. *sít* 'dieser' mutató névmásból birtokos személyjel és locativusrag hozzáadásával alakult sajátos, időhatározói jelentésű határozószók az osztják szótári irodalomban jól ismertek: Serk. *sitemna* 'darauf (ich)', *sitl̄na*, Szin. *sit̄eln* 'darauf (er)'. A nyelvtani leírások nem bocsátkoznak elemzésükbe, csupán Steinitz (Ostj. Chr.² 59) interpretálja röviden eredeti értelmüket: Serk. *sitemna*, *sitl̄na* 'in diesem meinen, in diesem seinen', d.h. 'darauf ich, er' usw.

Hasonló határozószókat a vogul nyelvben is találunk. A vog. (MK) É KL AL K *ton*, P *tân* 'az; jener' mutató névmás *-t* locativusragos alakja közönséges időhatározói értelemben: É *tont*, KL *tönt* ~ *tont*, K *tont* 'akkor, azután; dann, damals, nachher'. Ezenkívül a K nyelvjárásban még a következő formák fordulnak elő: (MK) *tonätél* 'azután; dann', *tonäntél* 'attól fogva; von nun an', (VNGy. 1: 288) *tonäntél* 'с того времени; azon időtől fogva'. Ezek szótári fordítása nem egészen pontos. A *ton* alapszóhoz Px3Sg *ä*(=e) és Px2/3 Du. *än* (=en), ill. Px2Pl. *än* (=an) birtokos személyjel és a

tél (= *təl*) instrumentalisrag járult. Pontos jelentésük tehát: *tonätél* 'azután (ő); dann (er)', *tonäntél* 'attól fogva (ti, ők ketten, ill. ti többen); von nun an (ihr, sie beide, bzw. ihr mehrere)'.
 307. Észrevételek az osztják *soldáz* 'Posament' szóról

Az osztj. (Honti, Nordostjakisches Wörterverzeichnis. SUA 16) *É soldáz*, *söldas* 'Posament' előzményeül egy korábbi cikkemben (NyK 87: 212–213; Kylstra-Eml. = Lyökämme käsi kätchen. Amsterdam 1986. 104–105) *ösosztj.* **sul-tás* alakot rekonstruáltam, amelynek eredeti jelentése 'gombos ruha; Kleidung mit Knöpfen', majd ebből 'paszományos ruha; Kleidung mit Posament' lehetett. Számoltam azzal a feltevéssel, hogy az osztják szó esetleg or. **cymau*, **uyūmau*, **uoŭmau*-féle alakokból való átvétel volna, de ezt a lehetséges hangtani okokból rögtön elvettem. Ada Ambus (SFU 25: 135) a Kylstra-émlékkönyv ismertetése kapcsán kimutatja, hogy az or. *cymau* — mint ritka szó — valóban létezik az oroszban, s így az osztják szó oroszból való származtatásának szerinte nincs akadály. Vö. (Arumaa-Pravdin-Veski, Vene-eesti sõnaraamat. Tartu 1975) *сумау* 'sutašš (kainistuspael rōiva serval)', (Ožegov) *сумаж* 'тонкий шелковый плетеный шнур, применяемый для отделки'.

Megjelenése előtt álló Szófejtések című etimológiai sorozatomban (NyK 92: 88) újra visszatérek az osztj. *soldáz* szóra, rámutatva arra, hogy Fokos (NyK 52: 351–352) az osztják szó KT-beli adatait (l. 893: Ni. *sut'tás*: *wōχ-s.*, Kaz. *šoltas*: *wōχ-s.*, O *šoltás* 'Gold-, Silberband') Kijanen orosz–finn szótára alapján az or. *cymau* alakból próbálja megfejteni. Idézet az azóta megjelent cikkemből: „A KT adatok ismeretében is változatlanul úgy látom, hogy az osztják szónak az or. *cymau* alakból való kölcsönzése az osztj. szókezdő *s* és a szóbelseji *l*, *λ* miatt nem lehetséges. A KT adatok alapján jelenleg nem egy osztj. **sul-tás*, hanem egy **sol-tás* összetétellel számolok.”

A DEWOS (1508) kételye („Zweifelhafte Erklärungen des Wortes bei Fokos (NyK 52, 351) und Rédei (NyK 87, 212)”) nyilván azon alapul, hogy a szótár szerkesztői nem tudtak dönteni Fokos *cymau*-ból való eredeztetése és az én belső osztják szóteremtésként való magyarázatom között. Hartung (FUF 48: 35) kategorikus kijelentése („Die Etymologie ... ist falsch”) motiválatlansága miatt nem tud reflexióra ösztönözni.

308. Osztják *vobi-nē* 'Frosch'

A DEWO (1611) szerint csupán az északi osztjában fordul elő a következő szó: (Ahl.) *vobi-nē*, (Vol.) *навырт вобу не* 'Frosch'. A szó eredetéről a szótár nem szolgál felvilágosítással. Az osztják szó végső soron vogul ere-

detű, s a *vob-* tő a vog. (MK) É *wāp-* ‘ugrik; hüpfen’, (Kann.–Liim.–Eiras: MSFOu. 180: 67) *Szo. wāp-* ‘(auf einen) lospringen’ igével azonos. Az osztjákba a *wāpnē* participiumi alak kerülhetett át, feltehetőleg egy **wāpnē ēk_oa* ‘ugráló nő; hüpfende Frau’ → ‘béka; Frosch’ szerkezeten keresztül. A vog. *wāpnē* az osztjákban népetimológias értelmezéssel — tkp. értelmessé tevésével — *vobi-nē* (fonematikusan: *wopi-nē*, esetleg: *wāpi-nē*) alakot öltött. Az i bizonyára az osztj. *i* deverbális melléknévképzővel azonos (l. Sauer, Die Nominalbildung im Ostjakischen. Berlin 1967. 122–123.) Így módon az osztj. *vobi-nē* ‘Frosch’ ← ‘ugráló nő; hüpfende Frau’ esetében a vog. **wāpnē ēk_oa*-féle szerkezet hibrid átvételével van dolgunk. A *нáвурт вóбу не* ua. *нáвурт* eleme (vö. KT 565: DN O *nāwər-* ‘springen, hüpfen (DN), hüpfen ... (O)’) a vog. *wāp-* (→ osztj. *vób-*) fordítása, amely ugyancsak a szerkezet értelmessé tevését célozza, minthogy a vogul eredetű *vób-* ige jelentése az osztjások számára elhomályosult, illetőleg tán sohasem szilárdult meg mint az osztják szókincs önálló lexikai tagja, hanem mindenkor csupán az itt tárgyalt tabu kifejezésben volt használatos.

Az osztj. *vóbi-nē* ‘béka; Frosch’ tabuisztikus elnevezés fent adott etimológiáját jól támogatják a következő jelentéstani párhuzamok: vog. (MK 458) É *poripane* ~ *poripan-ākw* [*poriγpan-ēkwa*] ‘béka; Frosch’ (vö. *porγ-* ‘ugrik; springen, hüpfen’, *ēkwa* ‘Frau’); osztj. (KT 565) Kaz. *nawər-ne*, O *náwer-nij* ‘Frosch’ (vö. Kaz. *nawər-*, O *nāwər-*, ‘hüpfen’, Kaz. *ne*, O *nij* ‘Frau’).

309. Újabb ötletek a zürjén népnév megfejtésére

1. Origin of the ethnic name Zyrian (Studies in Finno-Ugric Linguistics. Bloomington 1977. 275–278) című dolgozatom rövid summázata: A *zürjén* (finn *syryjäni*, ném. *Syryjäne* stb.) népnév az obi-ugor nyelvekből (vog. *saran*, osztj. V *sērän*, Kaz. *sāran* < obi-ug. **sērän*) került be az oroszba (*зырянин*, régi forrásokban: *Сыряне*, *сиряне*, *серьяне* stb.), majd onnan az európai nyelvekbe. Az obi-ug. **sērän* iráni eredetű: vagy az ősiráni **zraya*, vagy az óiráni **zraya-* ‘tenger; Meer’ -*ān* melléknévképzős alakjából származik. Az első esetben ugor (iráni *z* → ug. *s* > obi-ug. *s*), a második esetben obiugor (iráni *z* → obi-ug. *s*) kori átvétellel lehet dolgunk. Az iráni szó eredeti jelentése ‘tengerpartlakó; jemand, der an der Meeresküste wohnt’ lehetett. Ezzel a szóval az obi-ugorok nemcsak a tőlük északra lakó zürjéneket, hanem a még északabbra lakó jurákokat is jelölhették. A permiek és az obi-ugorok déli szomszédai kétségtelenül iráni népek voltak. Tehát az általam ajánlott névmagyarázat történeti háttere szilárd, s maga az etimológia hangtanilag és jelentésstanilag kifogástalan.

2. A *zürjén* népnévre vonatkozóan az utóbbi években két újabb magyarázat is napvilágot látott. Persze népnevek esetében olykor több magyarázat

is tekintetbe jöhet. Ám mivel nem közszavakról van szó, a tárgyi, történeti és nyelvi fogódzók nemegyszer ingatagok és többféleképpen is értelmezhetők. Ezért a népnevek etimologizálása fokozott körültekintésre int. Több etimológiai lehetőség esetén azt kell mérlegelnünk, hogy melyik magyarázat valószínűbb nyelvi (hangtani és jelentéstani), tárgyi, történelmi stb. vonatkozásban. A két újabb etimológiai ötletet elsősorban nyelvi megalapozottság és megbízhatóság szempontjából szeretném megvizsgálni.

Időrendben az első szófejtés Anu-Reet Hausenberg tollából származik (ESA 30(1984): 88–92). Ő a *zürjén* népnévben ősi totemelnevezést sejt. Ez persze elvben nem lehetetlen. A kérdést az dönti el, hogy a magyarázat mennyiben állja meg a helyét nyelvészeti tekintetben. A régi or. *сурьяне*, *суряне*, *серьяне* alakokra támaszkodva a *zürjén* népnév tövében a *zürj. sír* 'Hecht' szót keresi. A *zürjén* szó finnugor eredetű (l. UEW 492: **šurz* 'Hecht' FU alatt). Hausenberg magyarázatának több hangtani gyengéje van: 1. a *zürj. sír* jésített *s* hangjából csak a fentebb idézett régi orosz alakok volnának levezethetők, de a *сурьянин*, *зурьянин*-félék nem; 2. súlyosan esik latba az a körülmény is, hogy a *zürj. s*-ből az obi-ug. **sērän* *s* hangja sem magyarázható meg; arra aligha gondolhatunk, hogy a **sērän* ugor korban került volna át (csak ez esetben volna ugyanis érthető az ug. **s* > *s* változás), hiszen ennek az volna a feltétele, hogy a *zürjén* totemelnevezés is FP, esetleg korai őspერი kori volna; 3. Hausenberg etimológiája nem ad feleletet az obi-ug. **sērän*, or. *зурьянин* stb. -*än*, -*ян*(*ун*) végződésre sem. Ennyi hangtani nehézség láttán Hausenberg szómagyarázatát elfogadhatatlannak tartom.

3. A második etimológiai ötlettel Adolf Turkin állt elő (in: *Сущность, развитие и функции языка*. 1987. 151–156). Kiindulásának az az alapja, hogy számos finnugor nép neve 'ember; Mensch, Mann' jelentésű szóra megy vissza. Ez valóban így igaz! Lássuk azonban az általa ajánlott származtatást! Ő a *zürjén* népnevet az iráni nyelvcsaládba tartozó pustu (másképp *pasto*, afgán) nyelv *sarai* 'человек, муж, мужчина' szavával hozza összefüggésbe. Ám a pustu (afgán) szó egy árja (indo-iráni) szócsalád tagja, amelynek ismerete, illetőleg bemutatása nélkül Turkin etimológiája — sajnos — nem több odavetett ad hoc ötletnél. Vö. óind *sárdh-* 'seine Stärke zeigen, prunken, herausfordern', *sárdh-* 'Macht, Stärke, Schar', av. *sar²danā* 'Verächter, Kämpfer?', középperzsa *sirīd* 'zornig', beludzsi *sar* (**sard*), afgán *sarai* 'Mann' (Mayrhofer, KEWA 3: 309–310). Ezen etimológiai szócsalád ismeretében Turkin ötlete kártyavárként dől össze. A pustu szó egy óiráni **sarda-ka* alakra megy vissza (l. Mayrhofer i.h.), ebből viszont a *zürjén* népnév nem magyarázható meg. De Turkin névmagyarázata jelentéstaniilag sem állja meg a helyét. Az 'ember; Mensch, Mann' jelentés csak egy-két nyelvben fordul elő és kétségtelenül kései másodlagos fejlemény; a jelentésfejlődés

‘Stärke, Macht’ → ‘Schar, Truppe’ (vö. ang. *force*, ném. [*Streit*]kräfte, lat. *virēs*), s innen ‘Mitglied einer Schar, einer Truppe’ → ‘Mann’ lehetett (vö. Mayrhofer i.h. 309). Az aligha bizonyítható, hogy a permi — korábban finn-permi, finnugor — alapnyelvekkel érintkező iráni nyelvekben lett volna egy hasonló hangalakú ‘ember; Mensch, Mann’ jelentésű szó.

310. Zürjén *vojder* ‘früher, ehemals’

1. A Wichmann–Uotila- és a Fokos-Fuchs-féle zürjén szótárban — mely szótárak az egy szócsaládba tartozó szavakat etimológiailag bokrosítva közlik — a következő két szó el van egymástól választva: 1. (WUo.) V AV Sz. Lu. I *vož*, Ud. *vež*, P *ož* ‘früh (Adv.)’, Lu. *vožti*, Ud. *vežti* ‘früher’, (Fokos-Fuchs) Le. Pr. FV Vm. *vož*, Ud. Mez. *vež* ‘zeitlich; vor. etw. anderem (in zeitlichem Sinne); frühzeitig (Adv.)’, Ud. *vežti* ‘früher, zeitlicher’; 2. (WUo.) V *vojder*, Sz. *vojdar* ‘ehemals, vormalig, vor alters (V), früher (Sz.)’, (Fokos-Fuchs) V *vojdar*, *vojder* ‘früher, ehemals’. Fontos nyelvjárási adatok még a következők: (SzrSzlK) FSz. *ož* ‘рано, раньше’, FV Vm. *voj-dor*, AV Pecs. *vojdar*, KSz. *vol'dar* ‘прежде, раньше’, (Gen.) KP *už* ‘früh’, *ed'er: ə.-u* ‘im vorigen Jahre’, (Lytk.) KP *ud'er: u.-u* ‘позапрошлый год’. Megjegyezzük, hogy a SzrSzlK a *vož*, *ož* ‘рано, раньше’ szót a vele azonos alakú, de etimológiailag különböző *vož*, *ož* ‘перед, передняя часть’ szóval egy címszó alatt adja meg.

A Wuo. szótár a *vož* alatt a votj. *waž* ‘früh, zeitig’, *vojder* alatt pedig ?-lel a votj. *vadla*, *wal'lo* ‘alt, ehemalig, vormalig; früher’ szavakkal való etimológiai összefüggésre utal. A zürj. *vož* és *vojder* szót az ESzK is elkülöníti egymástól.

A zürj. *vož* votj. *waž* megfelelőjének nyelvjárási alakváltozatai: (Munk.) Sz. *važ*, K J *važ*, G M *waž* ‘korai, korábbi, előbbi; korán, jókor, hamarabb, előbb’, (Wichm.–Korh.) G B M MU Uf. *waž*, S *važ*, MU *važ* ‘früh, zeitig’. E szótár ezen szócsaládhhoz tartozónak gondolja a WUo. által a *vojder*-hoz ?-lel csatolt *vadla*, *wal'lo* határozószó családját: G *wal'la* ‘alt, ehemalig; früher’, G B *wal'lo* (Adv.) ‘zuerst, früher (G B); vorher (B); eher als (G); (Adj.) vorig, erst (z.B. Gattin) (G)’, M *wad'lala*, Uf. *wad'd'ala*, Sz. *vad'lala* ‘dreijährig’, G B *wal'tan*, Sz. *vad'tan*, MU *vall'tan*, Uf. *wad'tan* ‘früher, einst, in alter Zeit’. Véleményem szerint idevonható még a következő szó is: (Munk.) *važes*, K *vad'es* 1. ‘rész, szakasz; Teil, Stück, Abschnitt’, 2. ‘tájék; Gegend’, 3. ‘időszak, idő; Zeitabschnitt, Zeit’, (Wichm.–Korh.) G *wad'es* (*wad'esk-*), MU *vad'es* ‘Zeit, Zeitpunkt (MU), gegenüber (G)’.

2. Úgy látom, hogy az 1. és 2. alatt megadott és a szakirodalomban különválasztott zürjén szavak és a velük kapcsolatba hozott votják alakok etimológiailag egymással kétségtelenül összetartoznak (a votj. *waž*

és *walʎo* stb. bokrosításával Korhonen is erre gondolt). Ami a szókezdetet illeti, a hangmegfelelés teljesen szabályos: őspermi **o-* > **uo-* > zürj. *vo-*, *o-*, *o-*, *u-* ~ votj. *wa-*, *va-*. Magyarázatra szorul viszont a szóközépi-szóvégi mássalhangzó-megfelelés. Szóbelseji mássalhangzóul őspermi **ǰ* tethető fel. Ennek a zürj. *ǰ*, *ǰ*, votj. *ǰ*, *ǰ*, *ǰ* szabályszerű folytatója. A votj. *vadʎa*, *vadʎes*-féle alakokban *ǰ* > *d'* dezaffrikálódás, a *walʎo*, *walʎan* formákban *dʎ* > *lʎ* hasonulás ment végbe. A *ǰ* > *d'* sporadikus változásra Uotila (MSFOu. 65: 157) kevés példát említ, jöllehet ez a hangváltozás elég gyakori a zürjén és votják nyelvjárásokban (l. SzrSzlK 456–457; Gramm. udm. jazyka. 1962. 30). A *wadʎes*, *vadʎes* ragos alakjaiban (*watsj* 'neben, in die Nähe', *watsjn* 'neben, in der Nähe') *d's* >> *ts* hasonulás jelentkezik. A zürj. *vojder*, KP *ud'er* stb. alakok őspermi **od'vr* > **uod'vr* előzményre vezethetők vissza (l. ESzK *eoüðöp* alatt). Ebben a *d'* ugyancsak szórványos *ǰ* > *d'* változás útján keletkezett. Vö. **aǰlas* > **adʎas* > *ajdʎas*: V *aǰlas*, Sz. Pecs. Lu. Le. *aǰlas*, Ud. *ajdʎas*, I *aǰylas*, P *aǰvas* 'Stecheisen, Fischgabel' (Uotila, i.m. 124, 309). A *vojder*-féle változatokban lejátszódott *d'* > *jd* epentézisre vonatkozóan l. Uotila, i.m. 122–124. A *ǰ* ~ *ǰ* ~ *jd* ~ *d'*, *d* hangviszonyokhoz vö. még zürj. *keǰ-* 'säen, besäen' ~ votj. *kiǰi-*, *kiǰ-* ua. ~ zürj. *keǰdis* 'Same' ~ votj. *kidis*, *kidis* ua. (Uotila, i.m. 379; ESzK).

Az őspermire feltehető alapalak **oǰ* > **uoǰ* lehetett. A zürj. *-er*, *-ar*, votj. *-la*, *-la*, *-lo*, *-es* képzők. A permi szócsaládnak a cseremiszből van megfelelője, l. **acǰ* (**ocǰ*) 'früh, zeitig erst' FP (UEW 605).

311. Adalék az *ud-murt* népnév eredetéhez

1. Az *ud-murt* 'votják; Wotjake' népnév *murt* eleme világos; jelentése 'Mensch, Mann'. A népnév nyelvjárási alakváltozatai: (Wied.) *ud-murt*, *ut-murt*, (Munk.) Sz. J *ud-murt*, M *ud-mort*, K *urt-mort*, (Wichm.–Korh.) G Uf. *ud-mort*, Sz. MJ *ud-murt*, MU *uk-mort*, MU Uf. *urt-mort*. Az etimológiai kutatás számára mindenkor az *ud* stb. előtag okozott problémát. Egy korai dolgozatomban (CIFU 1963: 102–104) az *ud* szónak 'rét, mező; Wiese, Feld' jelentést tulajdonítottam és a következő szavakkal hoztam etimológiai kapcsolatba: *v o t j*. (Wied.) *ud* 'Wintersaat, Winterkorn', (Munk.) Sz. *ud*, K *urt*: *u-náñ* 'őszi gabona, őszi vetés (fü korában; озимь); Wintersaat, Winterkorn'; vö. még (Munk.) Sz. *ud-* 'kinöni, kikelni, kibújni (a földből); hervorwachsen, aufgehen (Pflanzen aus der Erde)', (Wichm.–Korh.) G Uf. Sz. M *udal-* 'aufkeimen, hervorsprießen (Pflanzen)' | *z ü r j*. (SzrSzlK) Vm. AV Ud. *od* 'весенняя зелень на лугах (VM AV), всходы, росток (Ud.)'; vö. még (WUo.) Viš. *od-ǰb* 'ein Dorf an der Višera' (= 'Wiesenhügel, od.-acker', *ǰb* 'Anhöhe, Höhe, Hügel'), Viš. *od-ju* 'ein Nebenfluß der Visera' (= 'Wiesenfluß', *ju* 'Fluß'). L. még **antǰ* (**ontǰ*) 'junges Gras, Schößling, Rasen' FP (UEW 607). Az *ud-murt* elnevezés tehát — 'réti, mezei ember;

Wiesen-, Feldmensch' — a votjákok lakta, rétekkal és mezőkkel borított területre utalt. Jelentéstani szempontból ez az eredeztetés jól védhető, hiszen ilyen típusú — a térszíni alakulatra vonatkozó — elnevezések számos nyelvben található: cser. *olâk marij* 'Wiesentscheremisse' (= or. *луговые мару*), *kurâk marij* 'Bergtscheremisse' (= *горные мару*), liv *rãndalist* (= finn *rantalaiset*) 'die Liven' (← 'Uferbewohner'), lengy. *polak* (tbsz. *polacy*) 'lengyel; Pole' (← *pole* 'mező, föld').

2. A későbbi szakirodalomban ezt a magyarázatot egyesek elfogadták (Lytkin in: Вопросы марийского языкознания 1964, 60–62; Vahrušev: Молот 1965/8: 52–55; Основы 1976: 101; Atamanov in: Проблемы этногенеза удмуртов 1987, 80–103; Uiborщ, Finnougrierna och deras språk. 1968. 263; Suihkonen in: Laakso, Uralilaiset kansat. 1991. 202–203.) mások viszont kételyüknek adtak kifejezést (Décsy, Einführung. 1965. 239, Hajdú, Finno-Ugrian Languages and Peoples. 1975. 155, Уральские языки и народы. 1985. 61, Die uralischen Sprachen und Literaturen. 1987. 80, Katz: ÉFOu. 15: 184). A kételkedés bizonyos mértékig indokolt, mivel a bizonyításba bevont szavak 'rét, mező; Wiese, Feld' jelentése jó okkal feltehető, de adatokkal eddig nem volt dokumentálható.

3. Ezért érthető örömmel és meglepéssel olvastam A.G. Ivanov Удмурты — «луговые люди» (к этимологии этнонима) című dolgozatát (Linguistica Uralica 27(1991): 188–192), amelyben egy 1557-ből származó adománylevél alapján bebizonyítja, hogy az *ud-murt/votják* (*оты, отын, отяк > вотяк*) népnév valóban 'réti embert' jelentett. Ebben az oklevélben arról van szó, hogy a Vjatkai föld szlobodszki járása Szyrjanszkoje községének votják lakosai IV. Iván cártól a kereszténység felvételét kérik. Cserébe háromévi adókedvezményben részesülnek. Érdemes idéznünk az adománylevélből azt a kontextust, amelyben az *отяк* szó és a *луговые люди* 'réti emberek' kifejezés előfordul (az idézetben e szavakat én ritkítottam): „И яз, царь и великий князь Иван Васиљевич, всея Руссии, о т я к о в Ожмека Чернаго да Зубаря Дуина с товарищи, семнатцеть семей, или кого призовут в христианскую веру от л у г о в ы х л ю д е й и в крещение приведут, пожаловал, велел, есми их беречи от всяких обид Ивашку Бакулеву да федку филлиппову, и в слободу их собирать вверх Вятки реки на Василровке, и церковь в той слободе им поставить, и как о т я к и крестятся во православную христианскую веру, и тогда им велел есми дати льготы на три года” (Ivanov i.h. 190). Ivanov megállapítja, hogy az idézett szöveg *луговые люди* 'réti emberek' kifejezése az *ud-murt/отын, отяк > вотяк* népnév oroszra való fordítása, s ezzel az általam nyújtott etimológia 16. századi dokumentált megerősítést kapott („документальное подтверждение из XVI века”).

Az *ud-murt* elnevezés eredetileg a Volga balpartjának a Vetluga és a Vjatka közötti rétekkal és mezőkkel borított területének votják lakosságát jelölte. Éppen ezen a területen alakult ki a cseremiszek *olák mari* 'réti cseremisiz; Wiesentscheremisse' neve is. A terület nyelvrokon votják és cseremisiz lakossága kulturális és gazdasági tekintetben is közel áll egymáshoz. Nem lehet véletlen tehát, hogy az orosz írásos forrásokban egészen a 17. századig a votjákokat és cseremiszeket gyakran *cseremisiz* néven emlegetik (Ivanov i.h. 190–191).

Talán nem volt érdektelen az *ud-murt* népnév eredetére még egyszer visszatérni. Remélem, hogy Ivanov dokumentációjának az ismertetésével sikerül e népnév eredete körüli kételyeket eloszlatnunk.

312. Finn *tahko* 'Schleifstein'

Az UEW (739) alapján erősen rövidítve közlöm a következő etimológiai családot: *f i n n tahko* 'Richtung, Seite, Kante, Seitenfläche; runder Schleifstein'; észt *tahk* (Gen. *tahu, taho*) 'glatte Seite, Facette, behauene Seite eines Balkens; Streifen; kantiges Holz', *tahk* (Gen. *tahu*) 'liegender Schleifstein', *tahukivi* 'Schleifstein' | *c s e r . toš* 'Rücken des Messers, der Axt' | *v o t j . tjš* (*tjšk-*) 'Rücken v. Messer od. Axt' | *z ü r j . tjš* (*tjšk-*) ua. < **tašk3* 'Rücken des Messers, der Axt' FP.

Úgy vélem, hogy ez a FP kori szócsalád ősrájából való átvétel lehet: *TAKŠ*, vö. óind *tákšati* 'verfertigt, zimmert, schafft, behaut', av. *tašō* 'du hast geschaffen', *tašta-*, *taša-* 'Axt', középperzsa *tāšīdan* 'schneiden, schaffen', újperzsa *taš* (< óperzsa *tašš-*) 'Axt', khot. *ttāš* 'schneiden', buddh. szogd. *tš-* 'schneiden', *tš-* 'Axt' (Mayrhofer, KEWA 1: 468, EWAia 612).

Az árja szóbelseji **kš* hangkapcsolatra utal. Ez esetben a FP alapnyelvben **kš* > **šk* hangátvetés tehető fel, bár — tekintettel az árja adatokra — a FP szavak **takš3* alapalakra is visszavezethetők (e hangkapcsolatok uráli képviseleteire vonatkozóan l. Csúcs–Honti–Salánki–Varga, Statistik der uralischen Lautensprechungen. Budapest 1991. 175, 202). Az árja nyelvekbeli 'zimmern, behauen, schneiden schaffen' és 'Axt' jelentések alapján a FP nyelvek 'Seitenfläche, behauene Seite', 'Schleifstein', 'Rücken des Messers, der Axt' jelentései könnyen megérthetők.

RÉDEI KÁROLY

Etymologien

von KÁROLY RÉDEI

305. Wieviel Beweiskraft hat das Rekonstrukt **empä* 'Wasser o.ä.'?

Zitat von Katz (Specimina Sibirica III. Pécs 1990. 94): „frühurar. (Nom.-Akk.) **émb*^h*ʷs* (> ai. *ámphas-* 'Wasser, Flut') → fiogr. **empä* 'Wasser o.ä.' > sy. *ob* 'Fluß (z.B. Ob)', ung. *eb-* in *ebes* 'sumpfig, sumpfige Wiese', ostj. *emp-* in KoP *emp-juχ* 'Pappel' < 'Sumpf-Baum' " (94). Diese etymologische Zusammenstellung ist völlig unwahrscheinlich. Die Belege für ung. *eb-*: *ebes* 'wässrige, sumpfige Wiese' sind sehr gering: es kommt nur in der älteren Sprache und in einigen östlichen Dialekten vor. Somit ist es unsicher, ob es ein Erbwort aus dem Finno-ugrischen wäre. Ostj. KoP *emp-juχ* ist eine deskriptive Variation zu Normalwort *remp-juχ* 'Pappel, Schwarzpappel'. Syrj. *ob* 'heftiges Schneegestöber . . .', *ob-va* 'ein rechter Nebenfluß der Kama' usw. ist eine Entlehnung aus dem miran. od. airan. **āb* 'Wasser', vgl. *āp-*, *ap*, pehl. *āb* (Rédei: NyK 88: 208).

306. Wogulisch *tonätél* 'dann'

Die wogulischen Adverbien *tonätél* 'dann', *tonäntél* 'von nun an' wurden aus dem Demonstrativpronomen *ton* 'jener' gebildet. Die Komponenten sind: *ton* + Px3Sg *ä(=e)*, Px2/3 *än (=en)* bzw. Px2Pl. *än (=an)*. Vgl. ostj. Serk. *šit* 'dieser', *šitemna* 'darauf (ich)', *šitl̄na* 'darauf er'.

307. Bemerkungen zu ostj. *šoldáz* 'Posament'

In einem früheren Artikel hat Verf. eine urostjakische Form **šul-tás* 'Kleidung mit Knöpfen' → 'Kleidung mit Posament' rekonstruiert. Ada Ambus (SFU 25: 135) lenkt die Aufmerksamkeit darauf, daß eine seltene Form *cymau* 'sutašš (kaunistuspael röiva serval)' im Russischen existiert und ostj. *šoldáz* seiner Meinung nach aus diesem Wort stammt. Zu dieser Erklärung fügt Verf. hinzu, daß er zu der Etymologie des ostjakischen Wortes in einem vor Erscheinen befindlichen Aufsatz noch einmal zurückkehrt, wo er die Herleitung aus dem Russischen aus lautlichen Gründen widerlegt. Die dort rekonstruierte ostj. *šoltás* kann dem russ. *cymau* nicht entsprechen.

308. Ostjakisch *vobi-nē* 'Frosch'

Ostj. (Ahl.) *vobi-nē* 'Frosch' ist von wogulischer Herkunft. Die Quelle des ostjakischen Wortes mag eine wogulische Konstruktion **wāpnē ēk_oa* 'hüpfende Frau' gewesen sein. Wog. *wāpnē* hat im Ostjakischen durch volksetymologische Interpretation die Form *vobi-nē wopi-nē*, eventuell *wāpi-nē*) angenommen. Das *i* ist möglicherweise ein ostjakisches deverbales Adjektivsuffix. Semantische Parallelen: wog. N *poripane* ~ *poripan-āk_w* 'Frosch' (vgl. *porγ-* 'springen, hüpfen', *ēkwa* 'Frau'), ostj. *nawər-ne* 'Frosch' (*nawər-* 'hüpfen', *ne* 'Frau').

309. Neuere Einfälle zur Deutung des Völkernamens *Syrjäne*

Dt. *Syrjäne*, russ. *зырянин* < obugr. **sěřän* uriran. **zřaya-* od airan. **zřaya-* 'Meer' + *-än* (Adjektivsuffix). Die ursprüngliche Bedeutung, mag 'jemand, der an der Meeresküste wohnt' gewesen sein (Rédei, in: Studies in Finno-Ugric Linguistics. Bloomington 1977. 275–278). Anu-Reet Hausenberg vermutet in diesem Völkernamen eine Totembenennung, was prinzipiell durchaus möglich wäre. Sie sucht im Völkernamen *зырянин* (alte Belege: *сырьяне, сурьяне, серьяне*) das syrjänische Wort *šir* 'Hecht'. Diese Herleitung hat jedoch mehrere lautliche Mängel: 1. dem syrj. *š* kann russ. *s*, *z* nicht entsprechen; 2. aus dem syrj. *š* kann man auch das *s* der obugr. Form **sěřän* *s* nicht erklären; 3. Hausenbergs Etymologie gibt keine Antwort auf die Endung obugr. *-än*, russ. *-ян(ин)*. — Der zweite etymologische Versuch stammt von Adolf Turkin. Er vergleicht den Namen *Syrjäne* usw. mit puštu (pašto, afghanisch) *saŋai* 'человек, муж, мужчина'. Dieses Wort ist aber das

Glied einer arischen Wortsippe: aind. *śardh-* 'seine Stärke zeigen, prunken, herausfordern', av. *sar²danā* 'Verächter, Kämpfer?' usw. Das puštu Wort geht auf eine altiranische Form **sarda-ka* zurück, aus welchem jedoch der Völkernamen *Syrjāne* nicht zu erklären ist. Turkin's Erklärung ist auch vom semantischen Standpunkt aus sehr labil: die Bedeutung 'Mensch, Mann' kommt lediglich in wenigen Sprachen vor und ist zweifellos eine späte, sekundäre Entwicklung.

310. Syrjänisch *vojđer* 'früher, ehemals'

In den syrjänischen Wörterbüchern von Wichmann-Uotila und Fokos-Fuchs sind folgende Wörter voneinander getrennt: 1. V *vojž*, Ud. *vež*, P *ož* 'früh (Adv.)' (~ wotj. *waž* 'früh, zeitig'); 2. *vojđer* 'ehemals, vormals' (~ *vadla*, *wallo* 'früh, zeitig'). Die unter Punkt 1 und 2 erwähnten Wörter gehören etymologisch zusammen. Der Anlaut ist regelmäßig: urperm. **o-* > **uo-* > syrj. *uo-*, *o-*, *o-*, *u-* ~ wotj. *wa-*, *va-*. Im Inlaut kann man urperm. **ž* (syrj. *ž*, *ž*, wotj. *ž*, *ž*, *ž*) annehmen. In den wotjakischen Formen *vadla* 'früh, zeitig', *vades* 'Teil, Stück ...' ist Desaffrizierung *ž* > *d'*, in den Formen *wallo*, *wallan* 'früher' Assimilation *d'l* > *ll'* vor sich gegangen. Die syrjänischen Formen *vojđer*, PO *ude-r* können auf urperm. **ođsr* > **uođsr* zurückgeführt werden, in welchem das *d'* gleichfalls durch den sporadischen Lautwandel *ž* > *d'* entstanden ist. Bezüglich der Epenthese *d'* > *jd* in *vojđer* s. Uotila: MSFOu 65. 122-124.

311. Beitrag zur Herkunft des Völkernamens *ud-murt* 'Wotjake'

Dem ersten Glied des Völkernamens *ud-murt* 'Wotjake' kann die Bedeutung 'Wiese, Feld' beigemessen werden. Somit hat das Kompositum ursprünglich Wiesen-, Feldmensch' bedeutet (*murt* 'Mensch'). Wotj. *ud* → russ. *оты*, *отын*, *отяк* > *вотяк* 'Wotjake' Rédei [Radanovics]: CIFU 1963: 102-104. Nun, die ursprüngliche Bedeutung und zugleich die Etymologie des Elementes *ud* wird durch einen urkundlichen Beitrag aus dem Jahre 1557 bekräftigt. In dem von A.G. Ivanov (Linguistica Uralica 27(1991): 188-192) veröffentlichten Donationsbrief werden die Ausdrücke *отяк* und *люговые люди* 'Wiesenmenschen' im selben Kontext erwähnt. Durch die Identifizierung der beiden Benennungen hat die oben kurz skizzierte Etymologie des Wortes *ud-murt* eine dokumentierte Bestätigung aus dem 16. Jh. („документальное подтверждение из XVI века“) erhalten.

312. Finnisch *tahko* 'Schleifstein'

Finn. *tahko* 'Richtung, Seite, Kante, Seitenfläche; runder Schleifstein' tscher. *toš* 'Rücken des Messers, der Axt' usw. < **taškz* 'Rücken des Messers, der Axt' FP (UEW 793). Diese Wortsippe mag eine Entlehnung aus dem Frühurarischen sein: *TAKŠ*, vgl. *takšati* 'verfertigt, zimmert, schafft, behaut', av. *tašta-*, *taša-* 'Axt' usw.

